

ALEVİLERİN GÜNDELİK HAYATLARINI VE İNANÇ DÜNYALARINI ŞEKİLLENDİREN RİTÜEL: CEM

The Ritual that Shapes Everyday Life and Belief World of Alevi: Cem

Ein Ritual, das die Alltags- und Glaubenswelten der Aleviten prägt: der Cem-Gottesdienst

Alican BULUT *

Alevilik hem İslamiyet’i hem de birçok inanç sistemini özümseme ve toplumsal kurumlar biçiminde geliştirerek yaşama geçirme suretiyle Alevi-Bektaşî toplumunun sosyoekonomik, adli ve ahlaki gereksinimlerini karşılayabilecek bir hayat düzeni oluşturmayı amaçlayan teorik bir yapıdır.

Aleviliğin toplumsallaştırılmış ibadet kurumlarının tamamını içinde barındıran cem ritüelinin “Kırklar Meclisi” kaynaklı olduğuna inanılır. Alevilerin toplu ibadeti olan cemde belirli kurallar mevcuttur. “On İki Hizmet” şeklinde adlandırılan ve cem süresince hizmet sahipleri tarafından uygulanan ritüeller bulunmaktadır.

Cem ritüeli, genellikle çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan toplumun işlerini bitirip evlerinde hayatlarını geçirmeye başladığı sonbahar ve kış aylarında gerçekleşmektedir. Cemler perşembeyi cumaya bağlayan gece ya da dedenin köye geldiği zaman diliminde daha sık aralıklarla gerçekleştirilmektedir. Cemler dedelerin önderliğinde kadın ve erkekler tarafından birlikte icra edilir. Cem ritüellerinin Allah’a yakarmayı ve ulaşmayı mümkün kılma, teolojik eğitim-öğretim faaliyetlerini gerçekleştirme, bireyde parçası olduğu toplumsal yapıya uygun davranış kalıplarını geliştirme gibi işlevleri mevcuttur. Alevi inanç sistemi kâmil insan yetiştirme gayesini güder. Bu

* Türkolog, Malatya, Türkiye, alcn_blt@hotmail.com, ORCID: 0009-0004-7438-0955.

doğrultuda ahlaklı ve kâmil bireyleri oluşturmayı hedefleyen toplum cem ritüellerini bir okul gibi kullanmıştır. Günümüzde cem ritüelinin eski işlevlerinden daha farklı bir yapı kazandığı görülmektedir. Cem ritüelleri bugün, eskiden sahip olduğu işlevlere oranla daha dar işlevselliğe sahiptir. Yeni sosyoekonomik yapı içerisinde cemler özellikle ibadet işlevini sürdürmektedir.

Günümüzde sosyoekonomik nedenlerle buldukları şehirlerden ya da köylerden ayrılmak zorunda kalan Alevi bireylerin göç ettikleri yerlerde de ibadetlerini yerine getirme istekleri günümüzde cemevlerinin yapılmasında en büyük etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün cemevlerinin en önemli fonksiyonu cem ritüelinin buralarda toplu olarak yapılmasıdır. Böylece Alevilik inanç ve öğretileri canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte cemevlerinde dinî ibadetleri icra etmenin yanı sıra sosyal yardımlaşma ve dayanışma sağlanmakta, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmaktadır. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük kimselere ihtiyaçları durumunda aynî ve nakdî yardımlar sağlanmakta, böylece toplumsal yardımlaşma desteklenmektedir. Birçok cemevinde bünyesinde bulunan aşevlerinde haftanın belirli günlerinde ihtiyaç sahibi bireylere yemek dağıtımı yapılmaktadır. Alevi bireyler lokmalarını, kırk yemeklerini, kurbanlarını ihtiyaç sahiplerine bu sayede ulaştırabilmektedir. Bu da toplumsal dayanışma ve birliği sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, cem, cemevi, dinî ritüeller, rivayetler, toplumsal işlev.

ABSTRACT

Alevism, in addition to Islam, has embraced and incorporated many belief systems and philosophies, and by developing them into social institutions, it has succeeded in creating a way of life that can meet the socio-economic, judicial, and moral needs of the Alevi-Bektashi community within the framework of equality. Cem, which is the collective worship of Alevis, has specific rules. There are rituals called the “On İki Hizmet (Twelve Services)” that are carried out by individuals assigned specific roles during the cem ceremony.

Cem rituals generally take place during the autumn and winter months when the agricultural and livestock activities of the community have concluded, and people begin to spend more time at home. Cems are commonly held on the night between Thursday and Friday or during the period when the dede visits the village. Cems are conducted jointly by both women and men under the guidance of dedes or babas.

By performing the cem ritual, Alevis pray to Allah, practice religious rituals, socialize, and maintain self-control over their behavior. The Alevi belief system has institutionalized itself with the aim of fostering individuals who are morally upright and spiritually developed (kâmil insan). The community has used cem rituals as a form of education, aiming to teach “kâmil insan”. It is observed that the cem ritual has acquired a different structure compared to its traditional functions in contemporary times.

Today, cem rituals have become less functional compared to the past. Within the new socio-economic structure, cems primarily serve the purpose of sustaining the belief system. The desire of Alevis to worship is a significant factor leading to the construction of cemevi (Alevi houses of worship) in modern times. Therefore, the most important function of cemevis today is the collective performance of cem rituals. This serves to keep Alevi beliefs and teachings alive.

In addition to performing religious worship, cemevis today also serve as centers for social assistance and solidarity, aiming to meet the needs of those in need. They provide scholarships to impoverished students, organize preparatory courses for students who are unable to attend regular courses, distribute food and clothing to pre-identified families, arrange circumcision ceremonies for children, provide financial and moral support to young couples who are unable to marry, offer free healthcare services to those who cannot afford medical expenses or doctor visits.

Within the cemevi premises, soup kitchens operate on specific days of the week, distributing meals to the poor and needy individuals. Through these initiatives, Alevi community members are able to extend their helping hand and reach out to those in need, fostering social solidarity and unity.

Keywords: Alevism, cem, cemevi, stories/rumors, social functions.

ZUSAMMENFASSUNG

Entstanden als Auslegung des Islam oder zumindest unter dessen Einfluss hat das Alevitentum diverse Elemente des Glaubens und der Philosophie des Islam aufgenommen und diese zu sozialen Institutionen entwickelt und in die Praxis umgesetzt, um auf diese Weise eine Lebensordnung zu schaffen, die den sozioökonomischen, rechtlichen und moralischen Bedürfnissen der alevitisch-bektaschischen Gemeinschaft unter Berücksichtigung des Prinzips der Gleichheit gerecht wird.

Es wird angenommen, dass das Cem-Ritual, das alle sozialen Formen des Gottesdienstes im Alevitentum umfasst, erstmals auf der „Versammlung der vierzig Heiligen“ durchgeführt wurde. Im Cem, dem kollektiven Gottesdienst der Aleviten, gibt es bestimmte Regeln. Während des Cem werden zudem rituell die sogenannten „Zwölf Dienste“ von Personen geleistet, die für die Dauer des Gottesdienstes mit diesen beauftragt werden.

Die Cem-Rituale finden in der Regel in den Herbst- und Wintermonaten statt, wenn die in der Landwirtschaft und Viehzucht tätigen Aleviten ihre Arbeit beenden und sich in ihre Häuser zurückziehen. Die Cem-Rituale werden im Allgemeinen in der Nacht von Donnerstag auf Freitag durchgeführt. Wenn der Dede das Dorf besucht, finden sie häufiger statt. Unter der Leitung der Dedes oder Babas werden die Cem-Rituale von Männern und Frauen gemeinsam begangen. Das Cem-Ritual erlaubt es den Aleviten, ihre Gebete an Gott zu richten, und erfüllt zudem eine erzieherische Funktion in der Bildung der Individuen. Das Ausführen religiöser Rituale sorgt für eine religiöse Sozialisierung, leitet die Individuen zu stärkerer Selbstkontrolle an, und stellt ihr Verhalten unter die Kontrolle der Gemeinschaft. Das alevitische Glaubenssystem hat sich in einer Struktur institutionalisiert, deren Ziel darin liegt, moralische und vollkommene Individuen hervorzubringen. Das Cem-Ritual hat dabei für die alevitische Gemeinschaft gewissermaßen die Funktion einer Schule übernommen. Heute ist zu beobachten, dass das Cem-Ritual sich strukturell verändert und teilweise von seinen ursprünglichen Funktionen entfernt hat.

Die Cem-Rituale haben heute eine deutlich begrenztere Funktion als in der Vergangenheit. Innerhalb der neuen sozioökonomischen Struktur erfüllen die Cems weiterhin ihre glaubensbezogene Funktion. Der Wunsch der Aleviten, Gottesdienste begehen zu können, ist heutzutage der wichtigste Faktor für den Bau von Cem-Häusern. So liegt die wichtigste Funktion der Cem-Häuser heute darin, dass Cem-Gottesdienste

hier kollektiv begangen werden können. Auf diese Weise wird versucht, den alevitischen Glauben und die alevitischen Lehren lebendig zu halten.

Heute werden in den Cem-Häusern nicht nur religiöse Dienste, sondern auch soziale Solidarität und gegenseitige Hilfe praktiziert, um bedürftige Personen zu unterstützen. So werden zum Beispiel Stipendien an Studenten mit geringen finanziellen Mitteln vergeben, Vorbereitungskurse für Studenten organisiert, die die Kurse anderer Einrichtungen nicht besuchen können, Lebensmittel und Kleidung an zuvor als bedürftig ermittelte Familien verteilt, Beschneidungszeremonien für Kinder organisiert, finanzielle Hilfe und seelischer Beistand für junge Paare geleistet, die nicht heiraten können, und kostenlose Gesundheitsdienste für Personen bereitgestellt, die sich einen Arztbesuch nicht leisten können. An bestimmten Tagen in der Woche wird in den Suppenküchen der Cem-Häuser Essen an bedürftige Personen ausgegeben. Auf diese Weise können andere Aleviten ihre Gelöbnismahle und die traditionellen Mahlzeiten, die am vierzigsten Tag nach dem Tod eines Verwandten und am Opferfest vorbereitet werden, mit bedürftigen Personen teilen. Dies sorgt für Solidarität und Zusammenhalt innerhalb der Gemeinschaft.

Schlüsselwörter: Alevitentum, Cem, Cem-Häuser, religiöse Rituale, Narrative, soziale Funktion.

Giriş

Alevi inanç sistemi ocaklarla kurumsallaşmıştır. İnanç sisteminde birbirinden farklı pek çok ocak mevcuttur. Gerçekleştirilen ibadetler cem olarak adlandırılır ve Aleviliğin temel öğretilerinin, dinî inanç ve pratiklerinin yol ve erkânının taliplere aktarıldığı ibadet biçimleridir. Bu yönüyle Alevi inancını cem ritüeli olmadan açıklamak mümkün değildir. Cemler ocaklara göre farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle Alevi köylerinde bu ocaklardan birine bağlı olmaları, ayrıca inanç ve pratiklerin sözlü yollarla dedeler tarafından taliplere aktarılması gibi sebeplerden dolayı her Alevi köyünde cemlerin birbirine tıpatıp benzer şekilde yürütüldüğünü söylemek mümkün değildir.

Bu makalede cem ritüeli genel hatlarıyla tanıtılıp bu ritüelin Alevi toplumu üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Alevi cemlerinin icrası sırasında takip edilen usul ve erkân konusuna değinilmemiştir. Söz konusu cemlerin toplum içindeki anlam ve önemi ile bireyler üzerindeki etkileri ile toplum yaşamındaki işlevleri ele alınmıştır. Makalede öncelikle “cem” ritüelinin sözcük anlamı ve kökenine dair görüşler aktarılmış, cem ritüelinin kentleşmeyle birlikte icra edildiği mekânlar olan cemevlerinin Alevi toplumunda sosyokültürel hayattaki işlevleri belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Cem Ritüeli ve Kökeni Hakkında Görüşler

Cem, Alevilerin yapmış olduğu toplu ibadetin adıdır. Alevilerin temel ibadet şeklidir; dünya nimetlerinden soyutlanıp manevi bir dünyada yaratana bütünleşme yani “tevhit” hâlidir. Cem kavramı, Arapça kökenli bir sözcük olup “toplanma, birleşme, birlik olma” anlamına gelmektedir. Tasavvufi anlamda “cem”, kulun Allah’ta eriyip kendini kaybederek onunla bir olması anlamına gelmektedir (Cebecioğlu, 1997: 195).

Cem, her türlü gösterişten, riyadan uzak, direkt olarak Allah’a yönelmenin adıdır. Cem ibadetinin bir diğer adı bazı yörelerde “halka namazı”dır. Cemdeki halkada esas olan namaz deyişle kastedilen Buyruk’taki ifadesiyle niyazdır (Yaman, 2012: 228). Ancak yüklendiği inançsal ve toplumsal işlevler bağlamında derin içerikli bir kavramdır.

Cemin yapıldığı toplumsal birimin (mezra, köy, mahalle, kasaba vs.) ve bireylerinin sorunlarının konuşulup çözümler üretildiği, yönetimine müdahale edilip değiştirilmesine, düzeltilmesine karar verildiği kadın erkek yetişkinler topluluğu

olarak bir “halk meclisidir”. Yol, erkân, edep, ahlak, sorgu ve inancın bütün gerekleri cemde yapılır.

Cem ritüelinin ilk olarak Kırkların Mıraç'ta Hz. Muhammed'in başkanlığında icra edildiğine inanılır. “Günümüzde Hz. Muhammed'i temsilen bir inanç önderinin yönettiği, ocaklara göre değişmekle birlikte on iki hizmetin icra edildiği, kurban olarak kesilen bir hayvanın etinden yapılan lokmanın ve hizmetlerin yaptıkları yemek ve yiyeceklerin yenildiği, kul haklarından inanç önderleri ve talip kardeşleri huzurunda tövbe edilerek arınıldığı, nefes, düvaz, miraçlama, tevhit ve ayet gibi kutsal olduğuna inanılan şiirlerin âşıklar tarafından okunduğu, müzik ve söz eşliğinde semahların dönlüdüğü, kadın ile erkek bireylerin bir arada icra ettikleri Alevi toplulukların ibadetlerine cem denir.” (Ersal, 2016: 201).

Cem ritüelinin kökeni ile ilgili en çok kabul gören görüş Kırklar Meclisi'nde gerçekleştirilen ritüel olduğudur. Sözlü anlatımlar ve Aleviliğin yazılı kaynakları bu görüşü desteklemektedir. Bu temel görüş dışında araştırmacılarca cemin kökeni ile ilgili yapılan başka değerlendirmeler de vardır. Bu görüşlerden birine göre cem, Yakutlar'da “ısı-ah” denilen bir ibadete dayanmaktadır. Bir şamanın yönetiminde gerçekleştirilen bu ritüellerde topluca kımız içilir, kadın erkek bir yerde toplanarak birbirlerinin ellerinden tutup daire meydana getirilir ve” hu hu” diyerek raks edilirdi. (Eyüboğlu, 1997: 43). Diğer bir görüş Hacı Bektaş Veli'nin sohbetlerinde bütün muhiplerin bir araya toplanıp Kur'an ve şiirler okuyup zikirler yapmasının ilk cem törenlerinin temeli olduğu iddiasıdır. Başka bir görüşte ise ilk cem törenlerinin İmam Cafer-i Sadık tarafından yapıldığı ve bugün yapılan cemin de bunun devamı olduğu yönündedir (Zelyut, 2002: 293).

Belirli kurallar dahilinde yürütülen cemler, taliplerin pir tarafından irşat edildiği, tüm benliklerin ortadan kaldırılarak kişinin Hak meydanında Tanrı ile bütünleştiği, ona kavuştuğu yani gerçek özü bulduğu ortamlar olarak tasavvur edilmektedir. Ceme katılan her Alevi birey söz konusu Hak meydanında dinî yükümlülüklerini de yerine getirme imkânı bulmaktadır. İçerik bakımından ise cemlerin, bir Alevinin doğumundan ölümüne kadar tüm sosyal yaşamını kontrol altına aldığı görülmektedir.

Cem aracılığıyla Alevi birey ikrar vererek yola girer, kendisine ahiret kardeşi seçer, toplum içindeki söz ya da davranışlarının hesabını verir kısacası yolun gereklerini öğrenir ve yaşamında uygulamaya çalışır. Bu yönüyle Aleviliğin sırrının cem olduğuna dair gelenekte bir inanış vardır. Burada yerine getirilen her hareketin, söylenen her

sözün dinî, kültürel ve sosyal açıdan bir anlamı vardır. Dolayısıyla Aleviliği her yönüyle anlayabilmek için öncelikle cem ritüellerini yakından irdelemek gerekmektedir.

Aleviliğin temel ibadeti olan ve mitik kökeni Kırklar Cemi'ne dayandırılan cem ritüeli içerisinde gerçekleştirilen bütün hizmetler Hz. Muhammed'in miracı ve Kırklar Cemi anlatısı üzerine inşa edilmiştir. Cem ritüeli içerisindeki her hizmetin Kırklar Cemi'nde bir piri yani ilk icracısı olduğuna inanılır ve ritüeldeki bütün uygulamalar Hz. Muhammed'in miracı ve Kırklar Cemi ile ilişkilendirilir (Akın, 2020: 109).

Cem erkânlarını dedeler yönetir. Dedeler Alevi inancında dinsel hiyerarşinin başında gelir. Hak-Muhammet-Âli yolunu, pir makamını temsil eder ve inanç önderi statüsündeki bu kişiler posta yani cemin yapıldığı yerde herkesin niyaz ettiği pir makamına oturur, bütün cem erkânını baştan yönetirler. Ceme katılacak her kişi önceden kendi vücut temizliğini yapmak zorundadır. Yapılan bu temizlik abdest alma ile özdeştir. Bu temizlenmede ayağını yıkarken ayaklarıyla kötü yola gitmeyeceğine niyet eden kişi, ellerini yıkarken ellerini harama uzatmayacağına, ağzını yıkarken dili ile kötü söz söylemeyeceğine, yüzünü yıkarken kimseye kötü gözle bakıp yüz kızartıcı bir suç işlemeceğine, niyet eder (Er, 1997: 54).

Cem ritüelleri, belirli bir inanç takvimine göre yapılır. Cemler, tarım ve hayvancılık ile uğraşan toplumun hayat düzenine uygun bir şekilde takvimlendirilmiştir. Cem ritüelleri genellikle kasım ayı ile başlar, mayıs ayı ile son bulur. Tarım ve hayvancılıkta iş gücüne duyulan ihtiyaç döneminde cem ritüellerine ara verilir (Ersal, 2016: 199-200). Cem ibadetlerinin perşembeyi cumaya bağlayan akşamlarda yapılması gerekir ve Aleviler arasında cuma akşamı olarak adlandırılır (Yaman, 2022: 156). Perşembeyi cumaya bağlayan akşamlar cemlerin yapılması ve her talibin "Kırk sekiz cumaya katılması haktır." görüşü Alevilikte esastır. Sadece Muharrem ayı boyunca cem yapılmaz ve matem tutulur. Alevilikte kırk sekiz cumanın, Muharrem orucunun, Hızır orucunun hak olduğunu ve verilen ikrardan can verilse de asla dönülemeyeceği inancı kabul gören bir anlayıştır.

Cemin kaide ve kuralları vardır; ulu orta cem yapılmaz. Eğer talip, piri cem olmak için evine davet etmişse veya pir her yıl talibini ziyaret edip hâlini ve ahvalini sormak için o köye veya yerleşim birimine gitmişse orada cem olunur.

Cem ritüellerinde yapılan hizmetler ve icra sıraları ocaklara göre değişmektedir. Genel anlamda şehirlerde şekillenmiş cem ritüellerinin içeriğiyle uyumlu olacak şekilde Mehmet Yaman, cem olmakla ilgili şöyle bir sıralama yapmaktadır:

“On iki hizmet sahipleri cemde gerekli araç ve gereçleri tamamlar. Cemaat, cemvinde toplanır. Dede genelde canları eğitici bir konuşma yapar. Zâkirler saz eşliğinde deyiş söyler. Süpürge (car) çalınır. Post (seccade) serilir. Dargınlar barıştırılır, sorunlar çözümlenir, canlardan rızalık alınır. On iki hizmet sahiplerinin duaları verilir. Çerağ (delil) uyandırılır. Tezkekar (ibriketar) tarikat abdesti aldırır. Kurban ve lokmaların duaları verilir. Dede, yol-erkân konusunda canlara bilgi verir, gerekirse kısa bir mola verilir. Cem mübürlenir (Secde yapılır.). Üç duvaz imam okunur (Secde yapılır.). Üç tenbit çekilir (Secde yapılır.). Miraçlama okunur, Kırklar semahı yapılır. İstek semahları yapılır. Sakka suyu dağıtılır. Mersiyeler okunur. Lokma ve kurban (sofra) hizmeti sunulur. Lokmalar yenilip sofraya duası verilir. Daha sonra ise şu hizmet yerine getirilir: Süpürge çalınır, post kaldırılır, on iki hizmetler duası verilir, çerağ dinlendirilir ve cem ibadeti sona erer.” (Yaman, 1998: 11-12).

Kuralları her ne kadar sözlü yollarla öğrenilip uygulanmaya konulmuş olsa da esasları Alevilerin temel erkânâmesi olan ve öğretilerini İmam Cafer Sadık'ın belirlediği, bu nedenle “İmam Cafer Sadık Buyruğu” ya da kısaca “Buyruk” adı verilen kitapta belirlenmiştir. Alevi ocakzadeleri, söz konusu kutsal kitabın yol göstericiliğinde cemleri yürütmektedir.

Alevi inanç sistemi, talibin Hak Muhammet Ali yoluna girmesi anlamına gelen ikrar verme, kardeşlik/musahiplik tutma ve görülme, sorulma törenlerinin yapıldığı Görgü Cemi'ni Hz. Muhammed'in Miraç'tan döndüğünde Kırklar Cemi'ne kabul edilmesine bağlamaktadır.

Cem ibadetinin yapıldığı mekâna “cemevi” adı verilir. Bazı yörelerde cemevi yerine “meydan evi, erkân evi, dergâh ya da tekke” gibi adlandırmalar da kullanılmaktadır. Cemevi olarak kullanılan mekânlar tarihsel süreçten günümüze dek değişim göstermiştir. Geleneğin devam ettiği yerleşim birimlerinde eski cemevi olarak kullanılan mekânların genel olarak bir dedenin evinin parçası olarak görmek mümkündür (Ersal, 2016: 201).

Alevi inanç sisteminde ilk cemevinin İslam'ın ilk yıllarında bulunduğu iddiası sözlü anlatılarda yaşamaktadır. Hz. Muhammed Mekke'de İslamiyet'i tebliğe başladığı zaman Mekke müşriklerinin kendisine büyük bir tepki gösterdiğini bunun üzerine

gerek Hz. Muhammed'in gerekse ilk Müslümanların yapılan baskı ve hakaretler karşısında evlerinde gizlice ibadet ettiklerini ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber İslami cemaati yönetmek ve ibadetleri eda etmek için "Dar-ün Nedve" denilen cemaat evini karargâh olarak kullanmıştır ki bu cemaat evi gizli bir cemevi ve za-zifesi görmektedir. Daha sonraları Mescid-i Nebevi denecek olan bu külliye ilk kurulmuş olan cemevinden başka bir şey değildir (Hamidullah, 1992: 54).

Cemler, inanışa göre Kırklar Cemi'nde olduğu gibi bir pirin öncülüğünde kadın erkek birlikte yürütülür. Cemin yapıldığı meydan "Hak meydanı" olduğu için burada canların birbirlerinden rızalıkları alınarak bir yönüyle sorunlara çözüm arayışlarına gidilir, yolun gereklerini yerine getirmeyenler uyarılır, erkân konusunda canlar bilinçlendirilir. Cemde hizmet, sohbet ve muhabbet bir aradadır. Dolayısıyla cem aracılığıyla canların, hem Alevi yol ve erkânını öğrenmesi hem de bunları yaşamında uygulaması sağlanır.

2. Alevilikte Cemler ve On İki Hizmet

Alevilerin kendi aralarında "Yol bir, süre bin bir" diyerek Alevi inanç sisteminin temel kurumu olan ocaklarda, aynı inanç sisteminin bir halkası olmasına rağmen her ocağın kendi ritüel ve inanç pratiklerinin olduğunu göstermektedir. Toplum içinde dinî bilgilerin töre ve törenlerin talimlere öğretilmesi, gelecek kuşaklara aktarılması dedeler tarafından sözlü yollarla gerçekleştirildiği göz önünde bulundurulduğunda Aleviliğinin temel dinî öğreti ve geleneklerinde olmasa bile birtakım inanç ve pratiklerin uygulanmasında Alevi zümrelerinde, dedenin bilgi ve tecrübesine bağlı olarak farklılıkların ortaya çıkması doğal karşılanmalıdır. Bu durum Alevi cemlerinin içeriğindeki birtakım pratiklerin farklı ocaklarda birbirinden farklı şekillerde uygulanmasını da açıklar niteliktedir.

Alevilikte temel ibadet, cem ibadeti olup dedenin öncülüğünde on iki hizmet sahipleri ve toplumun katılımıyla gerçekleştirilir. Cemlere kadın ve erkek yola ikrar vermiş bütün canlar katılır. Alevi-Bektaşî ozanlarının Yola ilişkin deyişleri, insanı yücelten değerlere ilişkin öğütleri bu ibadet boyunca dile getirilir. Hak-Muhammed-Âli'ye, Ehl-i Bey'te, inanç ulularına niyaz edilir, deyişler eşliğinde Hak aşkına semahlar edilir (Yaman, 2022: 156).

Cemler içeriklerine göre farklı isimler almaktadır. Her cem ritüelinde uygulanan bir genel hizmet sırası mevcuttur. Bir cem en az on iki hizmet yapıldıktan sonra

tamamlanmaktadır. Bazı bölgelerde hizmet sayısı yirmi dörde kadar çıkmaktadır¹. Cemlerin yapılış nedenine bağlı olarak ritüellerde uygulanan inanç pratiklerinde de farklılıklar olmaktadır. Bu da ritüellik ve terminolojik bir zenginlik sağlamaktadır (Ersal, 2011: 1089)².

2.1. Cem Ritüelinde On İki Hizmet

Cem, “hizmet” adı verilen ritüel parçalarının bir araya gelerek oluşturduğu dinî bir ritüeldir. Hizmetlerin her biri kendi içerisinde bir ritüel olarak değerlendirilir. Çünkü hizmetler; kendi içerisinde kalıplaşmış, belirli ve sistemli tekrarlara sahip olup değişmeyen bütüncül yapıları vardır. Her hizmetin icra tarzı, icracısı, icra sırasında kullanılan nesnelere, okunan manzume ve dualar kendine özgüdür. Hizmetler hiyerarşik bir icra sıralaması içerisinde birleşerek cem ritüelini oluştururlar (Akın, 2020: 105).

Alevi Dedeleri taliplerini yılın belirli zamanlarında ziyaret eder. Bu ziyaretlerde cemler yapılır. Cemin yapılacağı bu hizmetle görevli kişi olan peyik tarafından topluma duyurulur. Cem ibadetleri toplumun sığacağı büyüklükte salonlarda yapılır. Ceme katılacak olan bireyler yanlarında niyaz ve lokma adı verilen yiyecekler getirirler. Dede cemin yapılacağı yerin başköşesinde bulunan posta oturur. Cemde on iki hizmet ve on iki hizmeti yürütmekle görevli kişiler vardır (Yaman, 2022: 156-157). Bu hizmetliler aşağıdaki gibidir:

- 1) *Dede: Sercem de denir, cemi yönetir.*
- 2) *Rehber: Görgüsü yapılanları ve ceme katılanlara yardımcı olur.*
- 3) *Gözcü: Cemde düzenli ve sükûneti sağlar.*
- 4) *Çerağcı: Çerağ yakılması, meydanın aydınlatılması ile görevlidir.*
- 5) *Zakir: Saz eşliğinde deyiş, düvaz, miraçlama söyler.*
- 6) *Farraş: Car-süprüge çalar, manevi temizlik yapar, gerekirse rehberine yardım eder.*
- 7) *Sakka-İbrikar: Suyu dağıtır.*
- 8) *Sofracı-Kurbancı: Kurban ve yemek işlerine bakar.*
- 9) *Semahçı-Pervane: Semah yaparlar.*

1 İsimleri yörelere göre farklı olan belli başlı cemler için bk. Bozkurt, 1995: 50-51; Eröz, 1977: 104-144; Çıblak, 2005: 95-135; Noyan, 1995: 149-345; Yaman, 1994: 163-226; Yörükân, 1998: 312-341.

2 Cem ritüelleri ve inanç pratikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ersal, 2016: 197-486.

10) *Peşik*: Cem'in olacağını haber verir, canları ceme davet eder.

11) *İznikçi*: Cemevinin temizliğini sağlar.

12) *Bekçi*: Cem'in güvenliğini sağlar. (Ulusoy, 1986: 264).

Cem başlamadan önce cemi yöneten dede veya baba orada bulunan bütün canların içinde birbirine dargın veya birbiri ile sorunu olan olup olmadığını sorar. Dargınların sorunlarına bir çare bulunarak barıştırılır. Herhangi bir sebepten aralarında anlaşmazlık bulunanların anlaşmaları sağlanır. Cemin yapılabilmesi için bu şarttır çünkü cem bir sevgi ortamıdır, kişisel ve toplumsal barış sağlanmadan temeli insan sevgisi olan bir ibadetin göstermelik olarak yapılmasının anlamı yoktur. Ancak bundan sonra on iki hizmetli cemi başlatmak üzere sırayla ortaya gelir.

Meydan kötülüklerden arındırılır, gönül abdesti alınır, dede varsa nasihatlerini veya şikâyetlerini topluma açıklar, deyişler okunur, semahlar dönülür, canların getirdiği lokmalar eşit olarak paylaşılır herkesin rızası alındıktan ve dede tarafından onaylandıktan sonra yenir. Tüm hizmetler yerine getirildikten sonra gülbanklar okunur, cem dede tarafından mühürlenir yani bitirilir.

Aleviler ceme katılan insanların tümüne "can" diye hitap ederler. "Can" tanımlaması insanların toplum içinde, günlük yaşamlarında sahip oldukları tüm sosyal statülerini, yani makamlarını, mevkilerini, zenginliklerini, fakirliklerini, cinsiyetlerini dahi ortadan kaldıran ve herkesi hak meydanında eşit şekilde bir araya getiren bir düşünceyi barındırır. Hak Muhammed Ali yolunun yolcusu, insanlara can gözüyle bakmayı, aynı nazarda görmeyi, incitmemeyi, sevmeyi ve hangi koşullarda olursa olsun ayırım yapmamayı gerektirir.

Ceme yolda düşkün olarak kabul edilen kişiler yani haksız yere ve keyfi olarak eşini boşayan, haram kazanç sağlayan, yalancı şahitlik yapan, nefesine hâkim olmayan, hırsızlık yapan, adam öldüren, vergi ve askerlik gibi vatan borcunu ödemeyen, annesine babasına evlatlık görevini yapmayan, insanlara zarar veren, komşusunu inciten, yetim hakkı yiyenler alınmazlar.

Bu duruma örnek olarak Şah Hatâyî'nin aşağıdaki dizeleri örnek olarak verilebilir:

"Erenler cemine her can giremez

Şaha kanber gibi kul olmayınca

Her kanberin diyen kanber olamaz

Edep ile erkân yol olmayınca" (Doğan, 2022: 98).

Yunus Emre de ceme kimin girip giremeyeceğini şu dizelerle dile getirmiştir:

“Cem erenlerindir

Hakkı görenlerindir

Ceme eğriler çirmez

Doğru gelenlerindir” (Dönmez, 2018: 1)

3. Cem ve Cemevlerinin Alevi Toplum Üzerindeki Etkileri

Cemler, Anadolu’da bağlı oldukları ocaklara göre kimi zaman birbirinden farklı şekillerde yürütülse de bu ibadetlerin amacı ve işlevi ortaktır. Buna göre hem Alevi yol ve öğretilerinin korunup yaşatılmasında hem de birey ve toplum uyumunun oluşturularak huzurlu bir ortamın sağlanmasında cemlerin önemli işlevlerinin bulunduğu görülmektedir. Herkes Alevi yol ve öğretilerine bağlı, birlik ve beraberlik içinde yaşama konusunda üzerine düşen görevleri yerine getirmeye çalışmaktadır.

Genel anlamda cemlerin bireyler üzerinde bıraktığı etki de son derece olumludur. Söz konusu dinî törenlerde yerine getirilen hizmetler, dedenin verdiği dua ve nasihatler, niyazlar, saz eşliğinde okunan nefesler ve yapılan semahlar, bir arada yenilen lokmalar vb. tüm uygulamalar Alevi inancının bir gereği olup ibadet niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla ceme katılan her talip dinî açıdan üzerine düşeni bu toplantılarda yerine getirmekte ve burada öğrendiklerini de yaşamında uygulama fırsatı bulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında cemlerin, bireylerin kendi içlerinde özeleştiriyi yaparak öz farkındalığın sağlanması açısından da işlevsel olduğu görülmektedir. Bu da talipleri toplum yaşamında karşılaştığı sorunları aşmasında etkili olmaktadır. Cem ritüelleri sayesinde taliplere yol ve erkân öğretilerinin aktarılmasının yanında bunlara uyulup uyulmadığının ve dünya işlerinin sorgulandığı ortamlar oluşturulmuştur. Ancak günümüzde cemlerin toplum nezdinde hukuksal boyutunun tamamen devre dışı kaldığı, eskiden sahip olduğu işlevlere oranla daha sınırlı bir şekilde ibadet işlevini sürdürdüğü görülmektedir.

Cem ritüelleri, talipler için de okul özelliği taşır. Topluluğa özgü örf, âdet ve inanışlar dede gibi inanç önderleri tarafından sözlü bir şekilde aktarılarak cem ibadeti aracılığıyla da bunların uygulanması ve yaşatılarak gelecek nesillere aktarılması sağlanmaktadır. Cemler, sadece dinî nitelikli törenler olmayıp aynı zamanda topluluk üyelerinin toplum karşısında sorgulanıp hesap verdiği, kendilerini ruhen temizledikleri,

birbirlerinden razılık aldığı ortamlardır. Böylece talipler arasında birlik ve beraberlik oluşturularak toplumsal uyum sağlanmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet ile birlikte tekke ve zaviyeler kapatılmış ve büyük şehirlerde yaşayan Alevi vatandaşların dinî erkânlarını yapma istekleri cemevi kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Cemevleri, 1990'lı yıllarda Alevi toplumunun dinî hayatının merkezi sayılmakta, onların hayatına yön veren, anlam kazandıran Tanrı ile iletişim kurma ve ibadet yeri olarak işlev görmektedir. Aleviler, cemevlerinde erkânlarını yapmanın yanında buralarda kendi kültür ve geleneklerini de yaşatmaya çalışmaktadır. Cemevleri bu süreçte farklı sosyal ve kültürel işlevler üstlenmiş ve bu sosyo-kültürel işlevler cemevi olgusunun içeriğini değiştirmiş hatta yeniden belirlemiştir.

Günümüzde cemevleri özellikle şehirlerde yaşayan Alevi bireylerin dinî ihtiyaçlarının karşılanabilmesi, sosyokültürel değerlerinin yaşatılması suretiyle kimlik ve değerlerinin korunması ve kente entegrasyonlarının sağlanması gibi amaçlara hizmet eder, bununla birlikte ibadetin yanı sıra birçok alanda da hizmet vermektedir. Sosyal, kültürel, eğitim ve günlük sorunlara cevap verebilecek işlevleri de mevcuttur.

Köy hayatındaki koşullar ile şehir yaşantısı kıyaslanamayacak derecede birbirinden farklıdır. Özellikle büyük şehirlere yapılan göçler ile Alevilerin ibadet yapma istekleri, cemevlerinin yapılmasında en büyük etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bugün cemevlerinin en önemli fonksiyonu cem ritüelinin buralarda toplu olarak yapılmasıdır. Cemevlerinin inşa edilmesiyle Alevi bireyler öz güven ve kimlik bilinci kazanmıştır.

Cemevlerinde özellikle Alevilik inanç ve öğretilerinin benimsenmesi, toplum tarafından kabul görmesi, bireylerin yetişmesi için çeşitli zamanlarda seminer, konferans, sempozyumlar düzenlenmektedir. Böylelikle Alevilik inanç ve öğretileri canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Dinî ve millî günlerde günün önemini anlatan etkinlikler düzenlenmektedir. Cemevleri, vefat eden insanlara cenaze hizmetlerinin yapıldığı, gasilhane ve morgların bulunduğu, cenaze namazlarının dede tarafından kılındığı merkezler haline gelmiştir. Alevi vatandaşlar kendi inanç ve gereklerine göre yıkanmakta, namazı kılınmakta ve defnedilmektedir.

Cemevinde gerçekleştirilen ritüel ve anlatılar inanca, tarihe ve gündelik yaşama ilişkin bilgiler de içermektedir. Bu anlamda cemevleri Alevilerin toplumsal yapıları gereği başka eğitim kurumlarından yoksun bulunan Alevi bireyler için eğitim kurumu

işlevi görmektedir. Cemevi ve cemlerin inananlar arasında birlik ve beraberliğin meydana gelmesinde, birbirlerinin durumlarından haberdar olmalarında önemli bir rol oynadığı görülmüştür.

Günümüzde cemevleri eğitim merkezleri konumuna gelmiştir. Öyle ki on iki hizmet sahiplerinin yetiştirildiği, dede adaylarının eğitildiği, Alevilik inanç ve kültür tarihinin incelendiği ve yeni yetişen nesillere aktarıldığı; ayrıca bağlama (saz), semah, İngilizce, Almanca, bilgisayar, okuma yazma, dikiş nakış, el sanatları, tiyatro vb. kurslarının düzenlendiği mekânlar haline gelmiş bulunmaktadır.

Cemevi ve cemler Alevi kimliğinin inşa edildiği ve sosyal hayatın beslendiği temel kaynaklar olarak vazife görmeye devam etmektedir. Bu esas uyarınca paneller, konferanslar, seminerler düzenlenmekte, toplu kutlamalar ve anma etkinlikleri düzenlenmekte, Alevilik inancına ve kültürüne ilişkin kitaplar, mecmualar, gazeteler, broşürler yayımlanmakta, barındırdıkları kütüphane ve okuma salonlarıyla yurttaşlara kültür hizmetleri sunmaktadır.

Bugün ülkemizde örgün ve yaygın din eğitimi kurumlarında verilen eğitimlerde Alevilik-Bektaşılık ile ilgili bilgilerin yok denecek kadar sınırlı oluşu göz önünde tutulacak olursa birey ceme katılınca dinî içerikli davranış kalıplarını buradan öğrenir. Böylece birey dinî ve sosyal hayatta davranış modelleri geliştirerek hem kendisi hem de içinde yaşadığı grubun normlarına uygun bir hayat sürmeye başlar. Çünkü bireyin bilgileri aile ve çevresi dışında elde edebileceği başka bir kurum yoktur. Birey cemle birlikte tutum ve davranışlarını devamlı bir şekilde kontrol etmek ve bu çerçevede hareket etmek gerektiğini de öğrenir.

Bireyin ceme girebilmesi için kötülüklerden (günahlardan) uzak, birileri ile dargın/küs olmaması gerektiğinin farkında olması otokontrolünü sağlaması ve toplumsal ortamda davranışlarını dizayn etmesinde olumlu etkileri olur.

Sonuç

Alevilerin kendine özgü dinî inanışları, felsefesi, yaşam tarzı kısacası öğretileri, cem adı verilen ve tarihi çok eski dönemlere kadar uzanan dinî törenlerde yaşatılmış ve taliplere aktarılmıştır. Dede ya da pir adı verilen inanç önderlerinin yürüttüğü ve kadın erkek karışık olarak topluluk mensuplarının bir arada bulunduğu bu törenler, Alevi yol ve erkânının uygulandığı ve katılanların manevi anlamda yüce olduğuna inanılan bir ibadet meclisidir.

Cemler, topluluk mensuplarının dinî görevlerini yerine getirdikleri kutsal ortamlar olmasının yanı sıra toplum yaşamını düzenleyen birtakım kuralları da beraberinde getirmektedir. Nitekim her Alevi, önce birey olarak sonra aile olarak toplumla yaşamının kurallarını cem aracılığıyla öğrenmektedir. Bu bağlamda cemlerin iki amacı bulunmaktadır: Birincisi, insanların bir yıl içerisinde yaptıklarıyla hesaplaşarak bir anlamda yaptıklarının muhasebesini dede ve toplum huzurunda vermesi; ikincisi de suç işleyenlerin topluluk karşısında yargılanmalarıdır

Cemler, din ve dünya işlerini çözüme kavuşturmakta, bu da topluluk içi birlik ve beraberliğin, dayanışmanın kuvvetlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Şehirleşmeyle birlikte Aleviler inancını öğrenme ve yaşama konusunda bazı sıkıntılar yaşamaktadır. Alevilerin çoğunlukta olduğu bölgelerde yeterli sayıda cemevinin olmaması gençlere ve çocuklara Alevi inancını öğretememe sıkıntısını ortaya çıkarmaktadır. Dernek ve vakıf bünyesinde açılan cemevlerinin Alevi inancının siyasallaşması ve özünden uzaklaşmasına da yol açabilmektedir. Kendi inancını öğrenip yaşaya-mayan Aleviler asimile olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Dedeler, toplumu yönlendiren liderlik vasfı yerine sadece dinsel hizmetlerinin görülmesinde yararlanan, maaşlı görevliler durumuna gelmiştir. Ayrıca Aleviliğe yönelik en büyük tehditlerden biri de Alevi insanların kendi inanç gereklerini giderek hatırlayamaz, hatırladığını aktaramaz ve aktarabildiğini yaşayamaz hale gelmesidir. Ancak günümüzde Alevileri bir arada tutacak, bir olmaya sürükleyecek en büyük ortak ritüel “cem”dir.

Cem ibadetinin dinsel işlevi ön plandadır. Aleviliğin temel ibadet şekli olan cemler ritüeller ile icra edilir. Cem’deki işleyişin temeli Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin de katıldığı Kırklar Cemi ile atılmıştır. Cem ibadeti, Alevi inancını oluşturan düzenli bir şekilde yıl boyu süren bir ritüeldir. Bu ibadet uygulaması Alevi öğretisinin en önemli unsurudur.

Cem ritüelinin önemli bir işlevi de sosyal ve eğitsel yönüdür. Sosyal dayanışmayı sağlamasının yanında o ortamda gerçekleştirilen ritüel ve söylenceler inanca, gündelik yaşama ilişkin bilgiler de içermektedir. Böylece cem ibadeti Aleviler için sürekli bir eğitim kurumu işlevi görmüştür.

Alevilik kurumları şehirleşme süreci ile değişime uğramakta, ritüellerin işlevlerini kaybetmeye başladığı gözlenmektedir. Alevi toplumun bireysel ve toplumsal davranışlarının devam ettirilmesi için cem ritüellerinin kendi özünü koruyarak

yaşatılması gerektiğini çok net bir şekilde belirtmek gerekir. Çünkü cem ibadeti olmadan Alevilik-Bektaşılık düşünülemez.

Cemevleri bireyleri dini ve ahlaki konularda bilgilendirmekte, inanç ve yaşantıların sağlıklı bir şekilde yapılanmasına yardımcı olmakta ve topluluğu din konusunda aydınlatmaktadır. Günümüzde eğitim kurumlarında verilen din eğitiminin dışında, kültürel değerleri yetişen nesle kazandırmak, özellikle gençleri din konusunda aydınlatmak, mesnetsiz, kulaktan dolma teolojik bilgilerden arındırmak, dinin kardeşlik, hoşgörü gibi ilkelerini bireylerine kazandırmak ve Alevi ritüellerinin doğru olarak yerine getirilmesine yardımcı olmak üzere cemevlerinde eğitimler verilmektedir. Sosyal hayatta ortaya çıkan dini sosyal ve ahlaki nitelikli bireysel ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması cemevleri vasıtasıyla olmaktadır.

Cemevleri, ihtiyaçlar yanında Aleviliğin şehir ortamında var olmasını sağlayan bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde farklı şehirlerden göç ederek büyük kentlere gelen Alevi toplulukların kurdukları başlangıçta vakıf veya dernek olan cemevlerinin, geldikleri yerlerin toplumsal özelliklerinin kısmi formuyla şehre taşınmasını da beraberinde getirdiği açık bir şekilde görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKIN, Bülent (2020). Alevilikte “Niyaz” Kavramı ve Niyaz Merkezli Ritüeller. TÜRÜK Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi. S.22. ss.98-116.
- BOZKURT, Fuat (1995). Semahlar, 2.b.,İstanbul,Cem Yayınevi.
- CEBECİOĞLU, Ethem (1997). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. Ankara: Rehber Yayın-ları.
- ÇIBLAK, Nilgün (2005). Mersin Tahtacıları. Ankara, Ürün Yayınları.
- DOĞAN, Eşref ve ÇELİK, Hasan (2022). Kavramlar ve Tasavvufi İzahlar Açısından Aleviliğin El Kitabı. İstanbul: Kriter Yayınları.
- DÖNMEZ, Mehmet ve ÇELİK, Hasan (2018). “Alevilikte Cem İbadetine Yüklenen Anlamlar ve Cem İbadetinin Manevi Makamları”. Millî Kültür Araştırmaları Dergisi. 2/2, S.1-21.
- ER, Piri (1997). “Anadolu Aleviliğinde Halka Namazı”. İstanbul. Cem Dergisi. Yıl 7. Sayı 67, s. 53-55.
- ERSAL, Mehmet (2011). “Alevi İnanç Sistemindeki Ritüellik Özel Terimler: Musahiplik”. Turkish Studies, 2011, 6/11, 1087-1110.
- ERSAL, Mehmet (2016). Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi-Çubuk Havzası Örneği-. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet (1977). Türkiye’de Alevilik-Bektaşılık. İstanbul, Otağ Matbaacılık.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (1997). Günümüzde Alevilik. İstanbul. Pencere Yayınları.
- HAMİDULLAH, Muhammed (1992). İslam Müesseselerine Giriş (Çev. İhsan Süreyya Sırma). İstanbul, Beyan Yayınları.
- NOYAN, Bedri (1995). Bektaşılık Alevilik Nedir? İstanbul, Ant/Can Yayınları.
- ULUSOY, A. Celalettin (1986). Hünkar Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşlı Yolu,2.b, Ankara, Akademi Matbaası.
- YAMAN, Ali (2022). Şah-ı Merdan’a Talip Olanlar: Kızılbaşlar, Aleviler, Bektaşiler. Ankara. La Kitap.
- YAMAN, Ali (2012). Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi, İstanbul. Nokta Kitap Yayınları.
- YAMAN, Mehmet (1994). Alevilik, İnanç-Edeb-Erkân. 4.b.,İstanbul.Ufuk Yayıncılık.
- YAMAN, Mehmet (1998).Alevilikte Cem. İstanbul. Ufuk Matbaacılık.
- YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya (1998). Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar. Haz. Turhan Yörükân, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ZELYUT, Rıza (2002) Öz Kaynaklarına Göre Alevilik. İstanbul, Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları.